

HAJDÚ MIHÁLY
CSALÁDNEVEK ENCIKLOPÉDIÁJA

A MAGYAR NYELV KÉZIKÖNYVEI XVII.

Sorozatszerkesztő
KISS GÁBOR

HAJDÚ MIHÁLY

CSALÁDNEVEK
ENCIKLOPÉDIÁJA

Leggyakoribb mai
családneveink

TINTA KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST, 2010

Lektor
Farkas Tamás
T. Somogyi Magda

ISSN 1589-4371
ISBN 978 963 9902 30 5

© Hajdú Mihály, 2010
© Tinta Könyvkiadó, 2010

A kiadásért felel
a TINTA Könyvkiadó igazgatója
Borítóterv és tipográfia: Temesi Viola
Felelős szerkesztő: Mandl Orsolya
Műszaki szerkesztő: Heiszer Erika

Minden jog fenntartva.
A mű sem részleteiben, sem egészében nem reprodukálható
semmilyen eljárással a jogtulajdonos előzetes engedélye nélkül.

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	7
A családnevekről	9
A könyv névcikkeinek fölépítése	18
CSALÁDNEVEK	27
Bibliográfia	517
Családnévi és keresztnévi szótárak, lexikonok	517
Források a családnevek magyarázatának és elterjedésének vizsgálatához	521
Függelék	524
A családnevek eredet szerint	524
A családnevek gyakoriság szerint	529
Névmutató	537

BEVEZETÉS

*...a névmagyarázatok egy része
mindig rejt magában bizonytalanságokat...*

Benkő Loránd

A családnév szóösszetétel viszonylag új a magyar nyelvben. Először idegen nyelvek hatására a nyelvtudományi és közigazgatási szakszókincsben honosodott meg, de lassan végleg kiszorítja a régi magyar „vezetéknév” meghatározást a népnyelvből is. Az kétségtelen, hogy Európában csak a magyar nyelv használta vezetéknévül a családi nevet, hiszen csak nálunk előzte meg a családnév a keresztnévet. Ennek oka az, hogy a magyar finnugor nyelv, s nem tartozik az indoeurópai nyelvcsaládba, mint az európai nyelvek túlnyomó többsége. A két nyelvcsaládnak pedig egyik különbsége a mondatok fölépítésének grammatikájában rejlik: nevezetesen a finnugor nyelvekben a jelző megelőzi a jelzett szót, az indoeurópai nyelvekben pedig inkább követi azt. A családnévek kijelölő jelzők, vagyis több azonos keresztnévű közül kiemelik, megjelölik azt, akiről szó van, akire vonatkoznak, szakkifejezéssel: akit pontosan identifikálnak, azonosítanak. Természetesen fölmerül a kérdés, hogy miért használ a finnugor nyelvek mindegyike fordított, indoeurópai névsorrendet, nem a magyarral megegyezőt. Ennek magyarázata a magyarok esetében az a ritka szerencsés történelmi helyzet, hogy amikor a családnévek éppen kialakultak (nálunk a XIV–XV. században), még idegen nyelvi és közigazgatási hatástól függetlenek voltunk, érvényesülhetett a magyar nyelv törvényszerűsége: a jelző – jelzett szó sorrend. Finn és lapp nyelvrokonaink a családnévek kialakulásakor svéd, az észtek német, a többi kisebb finnugor nyelv (vogul, osztják, zürjén, votják, mordvin, cseremiszb. stb.) orosz kulturális és közigazgatási hatás alatt alakította ki családnéveit, és hivatalos sorrendje a fölöttük uralmat gyakorlók nyelvi szokásrendjéhez igazodott.

Az enciklopédia eredetileg a tudás teljességét jelentette. Később azonban egy-egy témának a teljes tudományos leírására vonatkozott. E könyv címében azt jelenti, hogy az egyes családnévek bemutatásakor teljességre törekszünk. Igyekszünk mindent leírni az adott névről, ami a mai kor tudásszínvonalának megfelel és fölmutatható. Természetesen újabb kutatások újabb ismereteket adnak, vagy más megvilágításba helyeznek bizonyos megállapításokat. Minden bizonnyal egy idő után szükséges lesz fölülvizsgálni az egyes nevekről írottakat, kiegészíteni vagy helyesbíteni kell az itt elmondottakat, most azonban legjobb szándékunk szerint a kor színvonalának tudását, ismereteit közvetíti e könyv az olvasóknak még akkor is, amikor bizonytalan egy-egy megállapítása, vagy lehetőséget ad a többféle magyarázatra, megközelítésre.

Az alcímbe szereplő „családnéveink” kifejezés vonatkozik valamennyi magyar állampolgárra, akár a Honfoglaláskor¹ jöttek Árpád seregeivel, akár a már itt találtak

¹ A történésnevek, mint egyetlen esemény pontos azonosítói (identifikálói) a legtöbb nyelvben tulajdonnevek. A magyarban az érvényben lévő helyesírási szabályzat szerint ezek

leszármazottai, akár későbbi, a XI–XIII. századtól kezdődő, XVIII. században megszorodó, de a XX–XXI. században is tartó le-, át- vagy visszatelepítések következményeként lettek utódaik (vagy ők maguk) ma magyar állampolgárok. Ugyanakkor a határainkon kívül élő, akár önkéntesen vállalt kitelepülés, akár kényszer következtében más államokhoz tartozó nem magyar állampolgárságú magyar anyanyelvűek családnevei is részét alkotják a magyar névkincsnek. Tehát ezek is a „mi családneveink”, jóllehet nagyon keveset tudunk róluk, számszerű adataikat pedig szinte alig ismerjük. Csupán az erdélyi Kalotaszegről és Havasaljáról, valamint Csallóköz néhány településéről vannak a magyar családneveknek monografikus földolgozásai. Megjelent ugyan sok mai határainkon kívüli, többségében magyar anyanyelvű településről is monográfia, helynévközlés, amely a régi vagy mai családnevek felsorolásának is helyet adott, ezek azonban nem összefüggő táji egységben találhatók, s a nevek számszerű előfordulása-ira is ritkán közölnek adatokat.² Mindezeknek a fölhasználásával sem lehetett a mai határokon kívüli magyarság családneveit a hazai nevek statisztikájával összesíteni, mert a magyar adatok egységesek, tényszerűek és azonos időpontra vonatkoznak.

A Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatala az ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszékének rendelkezésére bocsátotta tudományos fölhasználás céljára a magyar állampolgárok 2007. január elseji állapotnak megfelelő születés kori családneveinek teljes listáját a névviselők összes számának megadásával. Ez azt jelenti, hogy tízmilliónál több (10 162 610) személy családnevének vizsgálata vált lehetővé születés kori állapotában. Tehát a házasságkor fölvevett nevek nem szerepelnek, és az állampolgárságot kaptak az eredeti névalakjukkal vannak fölüntetve a listában. Ez nem csupán az Erdélyből, Felvidékről, Délvidékről áttelepülőkre vonatkozik, hanem az állampolgárságot kérő kínai, arab, spanyol stb. nyelvűek családneveire is, amikor velük kapcsolatban az is vitatható, hogy mit tekintsünk családnévnek³. A tízmilliónyi magyar állampolgár neveihez hozzá kell vennünk azokat is, akik magyarok, magyar családnévvel rendelkeznek, de nem Magyarországon él, hanem idegen állampolgárságú magyar anyanyelvű személyek. Számuk 1990-ben 4 734 751 volt „A világ nyelvei” című könyv adatai szerint. Összegezve és kerekítve tehát 15 milliányi magyar családnevének vizsgálatát kellett volna elvégezni a teljesség soha el nem érhető kívánalma szerint.

A Magyarországon előforduló, különböző helyesírású és összetételű családnevek száma a főnti nyilvántartás alapján 194 917 volt 2007. január elsején. Közülük a leggyakoribb és legelfogadhatóbb válogatás a gyakoriság lehetett. Éppen úgy, mint a

kisbetűsek, ugyanakkor a szakmai helyesírás eltérhet a mindennapos változattól. Így ebben a könyvben az eseményneveket (Honfoglalás, Tatárjárás, Szabadságharc, Kiegyezés stb.) nagybetűs kezdettel találhatjuk meg (eleget téve a szerző külön kérésének – a szerk.).

² Szerencsés kivételek közülük Janitsek Jenő és munkatársainak közleményei, amelyek nagy része számszerűen is megadja száznál több erdélyi település XX. század végi családneveit a helynevek aprólékos felsorolása mellett, de ezek sem alkotnak összefüggő teljes földrajzi egységet.

³ Például az *عبدًا* [*abd*] jelentése ‘szolga’, az *عبدًا فتاح* [*abd el fatáh*] pedig azt jelenti: ‘a csatában győztes, hódító (Allah) szolgája’. Ezt a főnt említett családnevek listájában megtaláljuk *Abdel*, *Abd-el*, *Abd-el Fattah*, *Abd-el Fattah Mahmoud*, *Abdelfatah Ferig*, *Abdel-Fattah Salem* alakokban, de van végig egybeírt *Abdelsalemmohamed* név is. Megállapíthatatlan, hogy ezek közül valamennyi családnév-e, vagy az egyéni személynév is bekerült a családnevek listájába, amikor volt még ezeken kívül is egy vagy több egyéni neve a listában szereplő személynek.

keresztnevek esetében, a családnevek közül is nyilván a legtöbbször előforduló és leggyakrabban használatos nevek vizsgálata a célszerű. Meg kellett húzni azt a határvonalat, amely egy könyv kereteit még nem feszíti szét, de általánosítani lehet a vizsgált nevek alapján a magyar családnevek rendszerére, összetételére, motivációjára stb. Erre az ezres számot választottuk ki, ami azt jelenti, hogy minden név (függetlenül eredetére, alakjára, kialakulásának folyamatára) benne legyen ebben a könyvben, amely legalább ezerszer vagy annál többször előfordul. Ezt elsősorban nem a kerek számok szeretete alakította így, hanem az a reális tény, hogy az ezren fölüli megterhelésű neveknek a névviselői ma az ország állampolgárainak kétharmad részét teszik ki. Vagyis az összes vizsgált 1230 családnevet 6 688 592 személy viseli, ez pedig Magyarország lakosainak 65,82%-a. Amennyiben a magyar állampolgárok kétharmadára terjed ki az alábbi vizsgálat, akkor ez az arányszám nagyjából érvényes a határokon kívüli magyarokra, illetőleg a teljes magyarságra. Tehát a tizenötmilliónyi magyar közül mintegy tízmillió személy családnevének nyelvi hovátartozására, írásbeli változataira, eredetére, a név kialakulásának okaira, gyakoribb előfordulási helyére stb. ad választ a könyv.

A CSALÁDNEVEKRŐL

A családnév a keresztény kultúrában keletkezett névtípus. Több mint ezer éve kezdődő és ma is tartó folyamat eredményeként innen terjedt el más jellegű társadalmakban is. Az ókori népek történetében sehol sem találkozunk családnevekkel. A zsidó és arab kultúrákban, valamint az afrikai, amerikai, ausztráliai stb. természetközeli népek társadalmában csak az új- és legújabb korban jelent meg a családnevek használata. A rómaiak, magyarok, távol-keletiek (kínaiak, koreaiak, japánok, vietnamiak stb.) „nemzetségnevei” nem vér szerinti (ma talán inkább azt mondhatnók: DNS-szerinti) lezármazásra utaltak, hanem másfajta (gazdasági, katonai, társadalmi stb.) összetartozásra vonatkoztak. A családnevek legfontosabb tulajdonsága, hogy apáról gyermekekre öröklődnek, vagyis a lezármazást jelölik, a családok összetartozását demonstrálják. Az észak-itáliai városállamokban kezdődött az öröklődő családnevek használata a IX–X. században, s onnan terjedt el szinte a különböző korok szellemi áramlatainak (reneszánsz, romantika stb.) módjára nyugat felé először a volt Frank Birodalom területére, majd kelet felé a keresztény világ egészére. Magyarországra a XIV. században jutott el, s a XV. század végére általánosnak mondható a családnevek használata. Jóllehet később is voltak családnévváltozások (ma is vannak névváltoztatások), de a Hunyadiak korától megszilárdult és általános családnévhasználatról beszélhetünk.

A magyar családnevek kialakulásának körülményei nagymértékben hasonlítanak a világ minden táján létrejövő megkülönböztető nevek létrejöttéhez. Már az évezredekkel ezelőtti följegyzésekben is keresték a lehetőségeket a személyek pontosabb megnevezésére.

Apanévi családnevek

Leggyakoribb volt az apa nevének a megemlítése a szóban forgó személy neve mellett. Az Ószövetségből⁴: „Ezec valánac az ő (Salamon) fő emberi. *Azarias Sadoc papnak fia. Elihoreph és Ahijas, Sifanac az Iró deáknak fiai, Iofaphat Ahiludnac fia, tanáczoffa vala.*

⁴ A következőkben Károli Gáspár fordításában, az 1590. évi kiadás alapján olvashatók az idézetek a Bibliából.

Benaías pedig *Iehoiadás* fia az seregnek hadnagya vala... Es *Azarias Nathannac* fia az tizt tartóknac előttök iáró vala, és *Zabud* az *Nathannac* fia fő tanácsos...” (I. Királyok 4:1–5). „Ide iött vala *Abner a Nernec* fia az királhoz” (II. Sámuel 3:23). Ugyanilyen apa nevével történő pontosításokat találunk a XII–XIII. századi magyar oklevelekben is.⁵ 1200 k.: „*Tuhutum pater Horca*” (*Tühütüm Horka* apja); 1237: „*Tyburcius filius Forcos, Quenez filius Quenez, Cosma filius Pauli, Elec filius Nicolai*” (*Farkas* fia *Tiborc*, *Kenéz* fia *Kenéz*, *Pál* fia *Kozma*, *Miklós* fia *Elek*); 1247: „*Chuda filius Symonis, Petrus filius Mortun*” (*Simon* fia *Csuda*, *Márton* fia *Péter*); „*Ladislaus filius Ayanduk*” (*Ajándok* fia *László*). Természetesen ezek még nem családnevek voltak, csak pontosították a szóban forgó személyt. A mai családnevek között is igen gyakori az apa nevéből keletkezett. Sokaságuk miatt kisebb csoportokra osztjuk ezeket.

Pogány kori nevek

Az első csoportba tartoznak a pogány kori névadásnak a nevei. Ezeket egyéni névként különböző okok miatt kapták vagy születésükkor, vagy pedig később az egyes személyek, amikor valami miatt megváltoztatták a nevüket. Tehát lehetnek idősebb korra utalók is közöttük. A nevek egy része magyar közszoói eredetű, más részük jövevény-név, legtöbbjük az ótörök nyelvű népektől való átvétel, amelyek a korabeli névdivat hatására kerültek be a magyar névkincsbe. Magyar közszoóból keletkezett egyénnév volt a *Csillag*, *Farkas*, *Mag*, *Virág* stb. Ezek a magyar nyelv korabeli szabályának megfelelően minden végződés nélküli birtokos jelzőként váltak családnévvé (mint ahogyan ma is használatos a jelöletlen birtokviszony a magyarban: „a ház kéménye” azonos „a háznak a kéménye” kifejezéssel). Néha azonban *fia* ~ *fi* összetétellel lettek családnévvé: *Bánfi*, *Bekefi*. Már a Honfoglalás utáni jövevényiszavak is névvé válhattak. Ezek általában a születés idejére, napjára vonatkoztak, mint a *Péntek*, *Szombat*, *Farsang*, *Karácsony* stb. Az apa (vagy bárki fölmenő) nevéből lett családneveink jelentős része valószínűleg ótörök eredetű jövevény-név: *Bajzáth*, *Csák*, *Kara*, *Mursa* stb. Az egyéni nevek, bármilyen eredetűek voltak is, néha családnévvé válásukkor megkapták az *-i*, *-a* ~ *-e*, mára *-é*-vé vált birtokjelet⁶: *Bacsa*, *Borza*, *Cseke*, *Csete*, *Csőke* stb. Legtöbbször azonban még egyéni névként becéző, illetve kicsinyítő (diminutív) képzővel látták el, s ezekkel a képzőkkel lettek családnevek: *Bacsó*, *Baksa*, *Beke*, *Botka*, *Magda*, *Magó*, *Magony* stb.

Meglepően sok, ötven ide tartozó nevet találunk, s ezt kétszázezernél több (200 157) személy viseli, ami a magyar nevet viselőknél 3,5%-a. Mindebből arra lehet következtet-

⁵ Az oklevélből való idézetek mind Fehértói Katalin „Árpád-kori személynévtár (1000–1301)” című könyvéből valók. Visszakeresésük a nevek betűrendje alapján lehetséges.

⁶ A pravoszláv egyházhoz tartozó keleti szláv nyelvterületen a birtokjeles (-ович-евич [-ovics ~ jevics], nőknél -овна ~ -евна [-ovna ~ jevna] végződésű) apanév hivatalosan is bekerült a személynévbe, s azoknak is föl kell venniük, akik eredetileg ezt nem használták. Amióta Kárpátalja a Szovjetunió része lett, az ott élő törzsökös magyaroknak is hivatalosan használni kell az *имя отчество* [*imja otcsesztvo*] közbülső apai nevet. De még az ideiglenesen ott tartózkodó külföldiek irataiba is beillesztik. Így például *Balogh Lajos* nyelvész ungvári vendégtanársága idején hivatalosan *Паëну Паëшович Балог* [*Lajos Lajosovics Balog*] lett. Az ott élő magyarok megpróbálták hozzáalakítani azelőtti névhasználatukhoz, s vagy az oroszos *Ujlaki Joszip Joszipovics*, *Nagy Ibolya Mihajlovna* alakot, vagy az ősi birtokjelet alkalmazták: *Béres Kálmán Jánosé*, *Bátori Margit Benjáminé*. Általában a temetőknél található így, latin betűkkel a fölíratok. (A cseh és szlovák nyelvben kötelező nőnévi -ová végződés nem tartozik ide.)

tetni, hogy a családnevek kialakulásakor (a XIV–XV. században) még igen sok volt a nem keresztény eredetű nevet viselők száma. (Jóval több, mint ahány az oklevelekben fennmaradt.) Természetesen kaphatták ezeket a neveket kereszteléskor is a névvisezők, hiszen az egyház nem ragaszkodott makacsul a martirológiumi nevekhez. Sajnálatos, hogy a magyarok által viselt világi nevek közül csak a *László* került be a Martyrologium Romanumba (a Római Katolikus Egyház szenteket és boldogokat felsoroló könyvébe), mivel csak *I. László* királyunk lett szentté, s máig is csak magyar viselője van a szentek között a *László* névnek. (Jóllehet a *László* sem magyar, hanem szláv eredetű, de magyar alakjában lett martirológiumi név.)

Keresztény eredetű nevek

A következő apanévi csoportba a keresztény eredetű (bibliai, martirológiumi) nevek tartoznak. Ezeknek is nagy része minden végződés nélkül vált családnevvé: *Antal, Gergely, Mihály, Rudolf* stb. Igen sok a ma már szokatlan keresztnév: *Barabás, Lampért, Lénárt, Menyhárt, Oswald, Pongrácz, Román, Szaniszló, Tóbiás, Zakar*. Nagyszámú családnevi fölhasználásuk arra utal, hogy a családnevek kialakulásakor ezek elterjedt nevek, mondhatnók: divatos nevek voltak. Különösen meglepő, hogy a leggyakoribb keresztnevi eredetű családnev a *Simon, Gál, Balázs, Fodor* (Teodor), *Illés, Lukács, Márton, Fiülöp, Kelemen* stb., amiből arra következtethetünk, hogy ezek voltak a leggyakoribb keresztnevek. A keresztnevi eredetű, alapnévi (végződés nélküli) családnevek száma a vizsgált anyagban nem túl sok: 92, de ezt 782 510 személy, a magyar nevések 12,4%-a viseli. A keresztnevek *fi* összetételű száma a leggyakoribb családnevek között csak kettő: *Györfi* és *Pálfi*. Természetesen a keresztény nevek is megkaphatták az *-i, -a ~ -e* birtokjelet: *Balassa ~ Balassi, Ferenczi, Jánosi, Lőrincze, Miklósi, Tamási* stb. A pogánynak tekinthető nevekhez képest keresztény nevek közül sokkal több alakult különböző, ma már alig használt kicsinyítő (diminutív) képzővel: *Agócs, Balla ~ Balló ~ Bolla, Dósa ~ Dózsa, Filó, Jankó, Kontra, Pete ~ Pető, Pongó, Pósa, Sebők, Zámbo, Zsigó* stb. (A mai nyelvhasználatban leggyakoribb *-i* képzőnek kicsinyítő funkciója még nem volt a családnevek kialakulásának elején. Később, a XVIII. században keletkezhetett azonban névcserével egy-két *-i* képzős becenévi családnev is, és a birtokjelek közül is ide tartozhat néhány a *Dani, Gali, Gazsi, Jani, Lázi* nevek közül.) A beceképzős családnevek száma 108, a névvisezőké pedig 361 863, arányuk a magyar nevet viselők között 5,7%.

Helynévi eredetű családnevek

Hasonlóképp sokszor előfordult, hogy a származási helyét, szülőfaluját, lakóhelyét adták valakinek családnévként. Ilyen megkülönböztetések az Ószövetségben: „Az Isergenc pedig erőfői között valóc ezec: Afahel Ioab attyafia (testvére), Elhanan az ő attya bátyánac fia, ki Bethlehembéli vala. Haroritból való Sammoth, Pelonból való Heles. Thecoabéli Hira Icces fia, Hufathbéli Sibbechai, Ahohitbéli Ilai...” (I. Krónika 11:26–29); „Hadnagy vala Ahiezer és Ioas, Gibathbéli Semaah fiai... s Iehu Anathobéli” (I. Krónika 12:4). Magyar oklevelekben is gyakoriak az ilyen pontosítások. 1294: „Magister Elyas filius Farcasi de Zurchuk” (Szörcsökből való Farkas fia Éliás mester); 1296: *Martun de Leles procurator Conradi de Owar* (Leleszi Márton, Óvári Konrád intézője). 1223: „*Ladislao Woswariensi*” (Vasvári Lászlónak). A helynévből eredő mai családnevek között több alcsoportot is megkülönböztethetünk.

Családnevek minden végződés nélküli helynevekből

Nehezen körülhatárolhatóak azok a nevek, amelyekben a helynév minden végződés nélkül vált családnévvé (vagy az idők folyamán lekopott, elmaradt az 'onnan/oda való' jelentésű *-i* képző). Ugyanis településneveink egy része az Árpádok korában magyar névadással (minden végződés vagy összetétel nélkül) pusztá személynévből alakult. Tehát az ilyen falunevekkel teljesen megegyező családnevekről igen nehéz, általában nem is lehet eldönteni, hogy egyéni névből alakult apai nevek vagy *-i* képző nélküli településnevek: *Becse, Bene, Bota, Csaba, Gecse, Józsa, Káló, Pató, Szalók* stb. A határrésznevek, falurésznevek ugyancsak családnevekké válhattak minden végződés nélkül (vagy az *-i* képző lekopása után): *Bokros, Mező, Mocsár, Pallag* stb. Ezekben az esetekben az ottani, közelükben való lakásra utal a név. Vagyis a *mező, mocsár* stb. mellett, annak szélén lakott az illető elnevezett. Ez a helynév lehetett a település valamely része is: *Szél, Vég* stb.

Családnevek *-i* képzős helynevekből

Az *-i* képzős neveknek valamivel könnyebb a besorolása, jóllehet itt sem lehet néha biztosan meghatározni, hogy birtokjel-e az *-i* vagy 'oda való' jelentésű melléknévképző: *Gáli ~ Gáli, Lázi, Páli, Szórádi* stb.

Meglehetősen kevés azoknak a neveknek a száma (21), amelyek tájak, összefüggő területek neveiből alakultak *-i* képzővel, de nagyon sokan (166 124; 2,6%) viselnek ilyen családneveket: *Alföldi, Felföldi, Baranyai ~ Baranyi, Somogyi, Szalai ~ Zalai, Szilágyi* stb. Ezek között található legnagyobb számmal a fölvett, magyarosított nevek. A legtöbb *-i* képzős név település: város, község, falu nevéből alakult. Természetesen a nagyobb (régén jelentősebb vagy ma is nagy) városok neveiből képzetteket többen viselik: *Bártfai, Budai* (a leggyakoribb), *Dézsi, Eperjesi, Fogarasi, Füleki, Győri, Kállai, Kassai, Kolozsvári, Komáromi, Lévai, Lipcsei, Makai, Pozsonyi, Szalontai, Szegedi, Temesvári, Tordai, Ungvári, Váradi* stb. Gyakran előfordulnak azok is, amelyekből valaha minden megkülönböztető előtag nélkül több is volt a Történelmi Magyarországon⁷. Ilyenek például a honfoglaló törzsek nevei. Sokan viselik ezeket *-i* képzővel: *Gyarmati* (a *kürtgyarmat* törzsnévből), *Jenei* (*jenő* törzsnévből), *Kéri, Kürti* (hasonlóképp a *kürtgyarmat* törzsnévből), *Megyeri, Nyéki* stb. Ugyancsak nagyon sok patrocíniumi (a templom patrónusáról, védőszentjéről elnevezett) településnév volt régén minden megkülönböztetés nélkül. 124 *Szentmiklós*, 119 *Szentgyörgy*, 86 *Szentmihály*, 84 *Szentpéter* stb. nevű város vagy falu volt. Az ezekből *-i* képzővel alakított családnevek közül a leggyakoribb a *Szentgyörgyi* és *Szentpéteri*. Ugyancsak sok volt az olyan településnév is, amely a környezet növény- vagy állatvilágáról kapta nevét, és ma is sok az ilyenekből képzett családnév: *Almási, Büki, Cseri, Füzesi, Harsányi* (a *hárs* fanévből), *Komlósi, Kóródi*,

⁷ A Történelmi Magyarország nevet helynévnek, a Kárpátok és nagyjából a Száva, valamint az Adriai-öböl által határolt terület nevének tekintem, s tulajdonképpen „Nagy-Magyarország” helyett használnom a következőkben. Ennek értelmében helynévként nagy kezdőbetűvel írom a továbbiakban is. A Kárpát-medence nem fűdi pontosan a Történelmi Magyarország földrajzi területet, hiszen a „medence” nem foglalja egyértelműen magába a Dráva-Száva között, és semmiképpen sem terjedhet ki a Történelmi Magyarország délnyugati karsztvidékére. Ugyanígy földrajzi egységnek tekintem a Török Hódoltság területét is. Jóllehet ennek is változott időnként a nagysága (éppen úgy, mint Erdélyé), a középiskolákban is használt történelmi atlaszok által a Török Hódoltság néven megjelölt terület közismert.

Meggyesi, Mogyorósi, Répási, Szili, Szilasi, Szilvási, Tölgyesi; Halasi, Hódi, Hódosi, Hollósi, Kabai (a szláv eredetű 'súlyom, vércse' jelentésű *kaba* szóból), Solymosi, Tyukodi, Zombori (régii 'bölény' jelentésű *sombr szóból) stb. Előfordulhatott az is, hogy bel- vagy külterületi helynevek végére került az *-i* képző, s így lett családnev (esetleg lekopott a településnévre utaló előtagjuk): *Bányai, Dombi, Füzi, Gáti, Hámori, Házi, Homoki, Kúti, Laki, Palotai, Réti, Teleki, Völgyi*. Általában az *-i* képzős neveket ősi nemesi neveknek tartották (különösen akkor, ha *-y*-nal volt írva, holott ez csak táji sajátossága a régi helyesírásnak: a Tisza vonalától nyugatra az *-y*, attól keletre az *-i* írásmód volt a gyakoribb), s ezért igen sokan választották az ilyen típusúakat új névül a névmagyarosítók a XIX–XX. században.

Népre, népcsoportra utaló családnevek

Sokszor az egyes személyek jó pontosítási szempontjának látszott a valamely néphez, népcsoporthoz való tartozás megadása. Példák a Bibliából: „...az *Iebuŕfeus Ornan* [szerőien]” [a *jebúsziai* Jeruzsálem őslakói, akik közül sokan akkor is ott éltek, amikor Dávid elfoglalta a várost, majd a jebuzéus *Ornan* szerőjére épült a templom] (I. Krónika 21:28); „Adina az *Ruben nemzetből való Siza fia*” (I. Krónika 11:42); „Amafánac vala atya az *Ifmael nemzetŕégéből való Iether*” (I. Krónika 2:17). Régi magyar oklevelekből: 1232: „mortuo *Rutheno Ladislao*” (az elhalálozott *Rutén Lászlónak* [a „*ruténi*” egyik akvitániai kelta népcsoport neve volt]); 1263: „...*iudeo Farcasio de [C]astroferreo*” (... a zsidó *Farkasnak* Vasvárból); 1278: „...*per Tekme Bissenum*” (*Besenyő Tekme* által...); 1240: „*Zudam et Sebam de genere Jak*” (*Ják nembeli Csudát és Sebát*); 1248: „*Iwanka Comes filius Abraham de genere Sudan*” (*Zsadány nembéli Ábrahám fia Ivánka ispán*); 1243: „*Marton de genere Chaak*” (*Csák nembéli Márton*); 1302: „*Ladislau, Samuel et Daud filii comitis Johannis filii Chalanka de genere Aba*” (*Aba nemzetségbeli Csalánka* fiának János ispánnak a fiai László, Sámuel és Dávid). Az ide tartozó mai családneveket is több kisebb csoportra osztjuk.

Népnévi eredetű családnevek

Népnévi családneveink nagy száma abból adódik, hogy elsősorban nem azokat neveztek el az adott népnévvel, akiknek valóban anyanyelve volt a névben szereplő nép nyelve, hanem azokat, akik bármily módon kapcsolatban álltak azzal: közelükből származtak, ruházatukban, viselkedésükben hasonlítottak, vagy csak beszéltek a nyelvet. A magyarság átlépte a rabszolgatartó társadalmi rendet, csak szórványosan tartották meg a foglyokat szolgálknak (vagy kiváltották azokat, vagy a magyarok vitték a bizánci rabszolgavásárra őket). Az idegen nyelvű települések általában homogének voltak még a XVIII. században is. Ahol pedig mindenki ugyanazt a nyelvet beszélte, nem volt értelme megkülönböztetni népnévvel az ottaniakat. Nem a nemzetiségi falvakban, hanem körülöttük, tíz, húsz, akár száz kilométerrel távolabbra élnek legtöbbszörben azzal a népnévi családnévvel, amely az idegen nyelvi területek lakosságának népneve.

A leggyakoribb *Tóth* névnek a magyarázata, hogy minden idegennek a neve volt eredetileg, a magyarban pedig valamennyi szláv nyelvűre is vonatkozhatott egészen a XIX. század elejéig. Közben természetesen elkezdődött a differenciálásuk: horvát, rác stb. népnévűekké, és sorra nagy számmal keletkeztek a rájuk utaló családnevek is (*Cseh, Horváth, Lengyel, Orosz, Polák, Rác* stb.). A többi népnév közül gyakori a mai családnevekben a *Németh, Görög, Oláh, Olasz, Tatár, Török* stb. Természetesen a XIV–XV.

században használatos népnevek lettek családnevekké. Hiába keressük köztük a *Román, *Szlovák, *Ukrán családneveket. Később keletkezett ugyan ezekből is néhány, de egyik sem érte el az ezres határértéket. (A *Román* családnév keresztnévi eredetű!) A *Magyar* családnév egyrészt az erdélyi székelység körében keletkezhetett, amikor még megkülönböztették a két népcsoportot, másrészt egyes vidékeken minden idegent, akinek nem tudják a nevét, csak *magyarként* emlegetnek. Ebbe a csoportba tartozik 14 név, amelyet 721 017 személy, a magyar nevűek 11,4%-a visel.

Népcsoportnévi eredetű családnevek

A mai népcsoportok egy része önálló népként élt régen (*Kun*, *Szász*). A minden bizonnyal magyar anyanyelvű népcsoportok közül a *Hajdú* és a *Székely* került be a vizsgált nevek közé, a *Barkó*, *Jász*, *Palóc* stb. nem érte el a szükséges ezres gyakoriságot. Ezekre a családnevekre ugyanazok jellemzőek, amik a népnevekre. Jóllehet a közülük elszármazók gyakrabban megkapták családnévül eredeti népcsoportjuk nevét, de többségben mégis azok vannak, akik hasonlósági okokból kapták meg a nevet. A népcsoporton belül, éppen úgy, mint a népnéven belül nem lehetett pontosító, azonosító a népcsoport (vagy nép) neve, hiszen akkor mindenkit úgy kellett volna hívni. Jó példa erre a *Hajdú* családnév, amely nem a Hajdúságban leggyakoribb, hanem annak környékén, s minél távolabbra megyünk, annál inkább gyérül az előfordulása, a Dunán túl és Erdélyben egészen ritka. Az ide tartozó négy nevet 48 801 személy, a magyar eredetű nevűek 0,8%-a viseli.

Társadalmi helyzetre, tisztségre, rangra utaló családnevek

A rang, tisztség, foglalkozás, társadalmi helyzet hasonlóképp gyakori megkülönböztetés volt már a Bibliában is: „Amikor *Ahasvérós király*...” (Ésster 1:1); „...az *Sadoc Pap* előtt...” (I. Krónika 24:6); „...*Vrias papot* és az *Zachariáft* az *Iebereciáfnac* fiát.” (Ézsaiás 7:2); „Es álláflád ötet az *Eleázár pap* eleibe és mind az egész gyülekezet eleibe...” (IV. Mózes 25:19); „...az király író *deákja Semaaiáh*...” (I. Krónika 24:6). Ugyanígy a régi magyar oklevelekben. 1213: „...*iudice Smaragdo comite de Zounuc, pristaldo Som*.” (*Smaragd szolnoki ispán bírónak, Som poroszlónak*...); 1214: „...*pristaldo Horogus filio Suda*” (Csuda fiának *Haragos poroszlónak*); 1244: „*Ladislaus palatinus*” (*László nádor*); 1267: „*Ladislaus Woywoda*” (*László vajda*); 1283: „*Ladomerius filius Beneh nobilis de villa Pechul*” (Pécselyi nemes *Benő* fia *Ladomér*); 1214: „*Keuerug hudunogionis et Kereu iobagionis*” (*Keverő hadnagynak és Kérő jobbágnak*); 1229: „*In alia Zamard Myca custos*... item *Bencha sacerdos*... item *Elemerus clericus*” (Másik *Zamárdban Mika* ör... továbbá *Bencsa [áldozó] pap*... továbbá *Elemér [választott világi] pap*); 1257: „*Magister Ladomerius Cantor Ecclesie*” (*Ladomér mester az egyház kántora*); 1226: „*Tecus filius Dinisij artidicis*” (*Dénes mesterembernek fia Teküs*); 1288: „*per vineam Ladislai fabri*” (*László kovács szőlőjén keresztül*); 1270: „*domina Balsam*” (*Balzsam úrnő*); 1260: „*Galatya domicella f-a [filia] Endre*” (*Endre leánya Galatea úri kisasszony*). Sokszor nehéz elkülöníteni a tisztség és foglalkozás fogalmát, mint manapság is a *bíró* lehet hivatás, foglalkozás vagy csak ideiglenes tisztség. A *kuruc* és *labanc* szó társadalmi vagy politikai csoport és katonai csoport neve is volt.

Igen érdekesek a mai családnevek között a társadalmi helyzetre utalók. Legtöbb közöttük a *Nemes*, *Polgár*, *Szabados*, *Gazdag*, *Kincses* stb. Jelképesen utalhat erre a *Zsíros*, *Földes*, *Berkes*, *Telek* (a három utóbbit a földdel, berekkel, telekkel rendelkező jobbágyok

kaphatták). Valamivel kevesebben viselik, de Magyarországra jellemző a *Bujdosó*, *Kószó* ('kószáló'), *Kóbor*, *Rab*, *Rideg*, *Árva* név. Tisztségnek tekinthető az igen gyakori *Bíró*, ugyanis a családnevek keletkezésekor csak időlegesen viselt hivatal volt. Ide tartozik a *Kenéz*, *Soltész*, *Vajda*, katonai rangra utal a *Kapitány*, *Dékán*, *Káplár* stb.

Foglalkozásra utaló családnevek

A foglalkozási neveket ismét kisebb alcsoportokra osztjuk. Az elsőbe tartoznak az úgynevezett ősfoglalkozások, a gyűjtögető, halász, vadász életforma foglalkozásai és azok szimbólumai, amelyek utalnak a foglalkozásra: *Halász*, *Kárász*, *Csuka*, *Pozsár* (a ponty régi neve), *Rákos*, *Csikós* (csík halszerű víziállat); *Madarász*, *Galambos*, *Gémes*, *Darvas*, *Varjas*; *Vadász*, *Vadas*, *Sipőcz*, *Szarvas*, *Farkas*, *Ravasz* (a róka régi neve), *Hódos*, *Nyeste*; *Méhes*; *Gombás*, *Diós*, *Makk*, *Kökény*, *Sáfrány* stb. Az állattenyésztési foglalkozások köréből való családnevek: *Pásztor*, *Csikós*, *Lovász*, *Gulyás*, *Csordás*, *Göbolyös*, *Juhász*, *Juhos*, *Birkás*, *Bárány*, *Nyírő*, *Bojtár*, *Kecskés*, *Bakos* stb. Növénytermesztésre utalók: *Szántó*, *Eke*, *Arató*, *Kaszás*, *Kasza*, *Szalma*, *Búzás*, *Kertész*, *Babos*, *Lencsés*, *Dinnyés*, *Répás* stb. A szőlőműveléssel kapcsolatosak: *Kapás*, *Pinczés*, *Kádas*, *Boros* stb.

Régi céhes mesterségek közül a fémmel való munkákra vonatkozik: *Kovács*, *Patkós*, *Patkó*, *Vaskó*, *Pánczél*, *Lakatos*, *Csiszár*, *Ötvös*, *Aranyos*, *Rézműves*, *Kolompár* (bádogos) stb. Famegmunkálással foglalkozók: *Ács*, *Forgács*, *Asztalos*, *Bodnár*, *Bognár*, *Kádár*, *Pintér*, *Faragó*, *Kanalas*, *Orsós* stb. Textilfeldolgozás: *Szabó*, *Varró*, *Takács*, *Bordás*, *Kaló*, *Csapó*, *Gombos*, *Gombkötő* stb. Bőrökkel foglalkozók: *Tímár*, *Szűj*, *Szűjgyártó*, *Nyerges*, *Tarsoly*, *Varga*, *Csizmadia*, *Suba*, *Guba*, *Szűcs*, *Süveges* stb. Kereskedelemmel kapcsolatos családnevek: *Kalmár*, *Sáfár*, *Tőzsér*, *Vámos* stb.

Igen sok családnév keletkezett a katonaélet különböző szavaiból: *Katona*, *Zsoldos*, *Huszár*, *Lovas*, *Nyilas*, *Kardos*, *Bárdos*, *Puskás*, *Rontó*, *Dobó*; ide tartoznak a régi hadseregek zenészei, akik indulóikkal a lelkesedést növelték: *Sipos*, *Dobos*, *Lantos*, *Hegedűs*, *Gajdos* (furulyás) stb. Az áru, személy, üzenet szállításának munkásai: *Kocsis*, *Szekeres*, *Révész*, *Hajós*, *Kormány*, *Futó*, *Csató*, *Csatlós*, *Posta* stb. A csekély számuk miatt csoportba nem foglalható mesterségek: *Kőműves*, *Téglás*, *Fazekas*, *Gerencsér*, *Tálas*, *Korsós*, *Üveges*, *Olajos*, *Borsos*, *Sós*, *Pálinkás*, *Seres*, *Serfőző*, *Szakács*, *Molnár*, *Monos*, *Kenyeres*, *Sütő*, *Pék*, *Szítás*, *Rostás*, *Mészáros*, *Vágó*, *Szappanos*, *Borbély*, *Béres*, *Kulcsár*, *Major*, *Majoros*, *Pandúr*, *Porkoláb*, *Csósz*, *Deák*, *Kántor*, *Harangozó* stb.

Amint látjuk, több olyan név van közöttük, amelyekről ma már azt sem tudhatjuk teljes bizonyossággal, hogy valaha milyen foglalkozásokat jelentettek. Különösen sokat találunk ezekhez hasonlókat az ezernél ritkábban előforduló családnevek között, amelyek e könyv anyagába nem kerülhettek be. Természetesen nagyon sok név ezek közül (és a többi közül is) beillene másik csoportba is, hiszen a névadási motivációt legtöbbször csak föltételezhetjük. A *Farkas*, *Ravasz* ott volt az ősi pogány névadás nevei között is, s majd megtaláljuk a külső-belső tulajdonságokra utalók között is.

Valahová való tartozásra utaló családnevek

A foglalkozásnevekhez nagyon hasonlóak (de belső tulajdonságra is vonatkozhatnak metaforikusan) azok a nevek, amelyek inkább a valakihez tartozásra utalnak: háztartásban, kastélyában, földjén, birtokán élnek, dolgoznak, szolgálnak. Igen sok névvi-

selőjük és megtévesztő jelentésük miatt külön csoportba sorolásuk indokoltnak látszik, hiszen éppen ezeknek motivációit ismerik a névviselők és a nevek iránt érdeklődők a legkevésbé. Gyakori közöttük a *Császár, Király, Herczeg, Gróf, Érsek, Pap, Baráth* stb. Elvértve lehet közöttük olyan is, aki belső tulajdonsága alapján kapta ezt a nevet (úgy viselkedett, pöffeszkedett, mint egy *gróf* vagy *király*). A nagy többség azonban az *érsek, herceg, pap* stb. háztartásához tartozott, a földjén dolgozott.

Külső tulajdonságra utaló családnevek

Az egyik legősibb névadási mód a látható, külső tulajdonság alapján adott név. A természetközeli népeknél előfordulhatott születéskor is, de legtöbbször a név cseréjekor. Ugyanis a születési név megváltozott, ahogyan változtak viselőjének tulajdonságai: kiderült balkezessége, magassá nőtt, meghízott, megöszült vagy megkopaszodott, elvesztette valamely testrészét (szemét, fülét, végtagját stb.). Az írott forrásokban ezekből kevesebbet találunk, mert éppen a változó tulajdonság nem alkalmas az időben tartós azonosításra (identifikációra), de azért már a Bibliában is előfordul: „...ki neueről hiuattatic vala Zacheufnac...állapattya fzerint kis ember vala” (Lukács 19:2–3); magyar oklevélben: 1200 k.: „...ad tempora Andree regis filii calvi Ladislay” (*kopasz László* fiának, András királynak az idejéig); 1282–1285: „Mihal... frater Geichae genuit Wazul et Zar Ladislaum” (Gyécsa [Géza] fivére Mihál nemzé Vazult és Szár Lászlót [a szár jelentése 'sárga hajú, szőke volt'; de az előző idézet szerint 'kopasz' is lehetett]); 1232: „Nomina testium...Vulchuk cecus...” (tanúk nevei...*vak Vülcsük*...); 1256: „Ladislai magni” (*nagy Lászlónak*). A mai magyar családnevek közül a leggyakoribb ide tartozó a *Balogh, Fekete, Vörös, Fehér, Szőke, Barna, Bodor, Kondor, Labancz* (loboncos), *Kopasz, Csonka, Csorba, Sánta, Csontos, Száraz, Apró, Sugár* (egyenes, magas), *Deli, Szép, Szemes, Kövér, Vastagh, Hosszú* stb. Sokszor azonban metaforikus a külső tulajdonság megnevezése: *Bogár, Holló, Korom* (olyan fekete), *Dér* (olyan ősz), *Harmath* (olyan gyöngye), *Szúnyog* (olyan sovány), *Szarka* (olyan tarka ruhájú), *Rózsa* (olyan szép) stb.

Belső tulajdonságra utaló családnevek

A belső tulajdonság jelentésű nevek hasonlóképpen igen kis számban fordulnak elő a Bibliában: „...az irás tudó Ionathannac házában...” (Jeremiás 37:15); „Allatánac azért elő kettőt, Ióféphet ki hiuattatic vala Barfabbáfnac, kinec vezetéc neue Iuftus (Igaz, Igazságos)” (Apostolok Csel. 1:23). Még ritkábban találkozunk velük a korai magyar oklevelekben. 1292: „uir magnificus Ladislaus Banus tocius Sclavonie” (a *nagyszerű férfi László* egész Szlavónia bánja). A mai családnevek között előfordulók egy része predesztinációs vagy kívánságnév, amellyel az újszülöttnak valami jó tulajdonságot szeretnének a neve alapján előre megadni, s így nagy hányaduk a pogány apa-nevek közé is fősorolható lenne: *Jó, Jámbor, Boldog, Csendes, Vitéz, Kemény* stb. Más részük pedig ragadványnévből vagy felnőttkorúaknak a kialakult jelleme alapján közvetlenül vált családnévvé: *Vígh, Dalos, Tánczos, Vitéz, Bezzeg* ('igaz'), *Bús, Eszes, Zagyva* stb. Közöttük is lehetnek metaforikusak: *Galamb* (békés, csöndes), *Bagoly* (rossz alvó, virrasztó), *Kakas* (nőcsábász), *Pogány* (kegyetlen vagy csak templomkerülő) stb.

Családnév-változtatások

A fentiekben ismertetett motivációk alapján jöttek létre a magyar családnevek, s hasonlókkal találkozunk az egész keresztény kultúra területén (kivéve Izlandot). A különbség elsősorban az arányokban van. Egyes nyelvekben az apanévből keletkezett, másutt a foglalkozásnévi vagy a migráció következtében gyakori településnévi családnevek a gyakoribbak. A magyar nyelvterületen ez vidékenként változik. A családnevek kialakulása idején zárt közösségek, önigazgatási joggal fölruházott lakosság körében (székelység, őrségi magyarság) az apanévi, elsősorban teljes keresztnévi családnevek a gyakoribbak. A nagy lakosságcserét mutató területeken (Alföld) a táj- és településnevek *-i* képzős alakjai a gyakoribbak. A népnevek a Dunántúl nagy részén gyakoribb előfordulásúak. A városokban, a fejlett kézműiparral rendelkező településeken a munkamegosztáson alapuló foglalkozásokra utaló családnevek fordulnak elő nagyobb számban. Mindez természetesen a családnevek kialakulásának idejére, a XIV–XV. századra jellemző. A magyar családnevek kisebb mértékben azonban később is változtak, a kialakulásuk rendszere csak a XVII–XVIII. században zárult le. Szórványos változások még ezután is lehettek, de az anyakönyvek vezetésének elrendezése és elterjedése után (a XVIII. század első évtizedeitől) e névváltozások nagyon gyér számúak lettek.

A XVIII. század végén II. József névrendelete (1787) egyrészt annyiban hozott változást, hogy mindenkinek viselni kellett családnevet, s ha eddig nem volt, akkor német közsői nevet kellett fölvenni. Ez a Habsburg Birodalomban, így Magyarországon is szinte kivétel nélkül csak a zsidóságot érintette. Körükben ugyanis az apanévvvel való azonosítás (identifikáció) volt mindaddig jellemző. Másrészt a rendelet kimondta a családnevek megváltoztathatatlanágát. Ezen I. Ferenc császár 1814. évi rendelete nyelhetett, amikor kancelláriai (később helyhatósági, majd belügyminisztériumi) engedélyhez kötve lehetővé tette egy életben egyszer a családnév indokolt megváltoztatását.

Ezzel a lehetőséggel tömegesen az 1848-1849. évi szabadságharc alatt elsősorban katonatisztek, minisztériumi hivatalnokok és honvédek éltek. Névváltoztatásaikat azonban a Szabadságharc után a császári adminisztráció egyik első intézkedése már 1849. szeptember 9-én érvénytelenítette. Tömegesen csak a Kiegyezés után mertek névválasztási kérelemmel a Belügyminisztériumhoz fordulni a magyar állampolgárok. A Millennium éve körül tetőzött a névváltoztatási hullám, majd a két világháború közötti időszakban ismét megnőtt az új nevet fölvevők száma, és jóval kisebb mértékben, de találkozunk vele a XX. század második felében és ma is. Egyrészt eddig is élt családneveket vettek föl, másrészt több módon gazdagították a magyar névkincset a névváltoztatók fölvevett nevei. Hihetetlen, hogy mennyi új, eddig nem használt családnév keletkezett! A névalkotásnak egyik módja az idegen név lefordítása volt: *Buchberger* → *Könyöhegyi*, *Ellenbogen* → *Könyök*, *Färber* → *Szinesy*, *Liebner* → *Kedvesy*, *Rozenzweig* → *Rózsaaági*, *Eisenhut* → *Vaskalap* stb. Másik a soha nem volt helynevekből *-i* képzővel új név teremtése: *Bérczváry*, *Hegyváry*, *Reményváry*, *Fényhalmi*, *Lovay*, *Verdösy* stb. Végül szintén nem létező egyéni nevek *-fi* ~ *-fy* utótagokkal: *Gányafy*, *Koszorúfy*, *Lessfy*, *Romfy*, *Tanfy*, *Sétafy* stb.

A névkincs gazdagodásának azonban a legfontosabb módja az idegen anyanyelvűek betelepítése vagy önkéntes letelepedése és az általuk használt, hozott családnevek beépülése a magyar családnévanyagba. Főlegesen itt a korai német telepések

Binder ~ Pintér, Bajor ~ Pajor, Lechner, Richter, Vágner, vagy a XVIII. századi szlovákok *Adamovszki, Blazsek, Blanár, Blaskó, Hornyák, Huszák*, elmagyarosodott románok *Abordán, Dehelán, Dumitrás, Hoczopán, Kacán* neveire hivatkozni, de meg kell említeni a XXI. századból az arab *Mahmud ~ Mahmoud ~ Mahmood ~ Mohamad ~ Mohammad ~ Mohamed ~ Mohammed ~ Mohamud ~ Muhamed* nevet, amely már 256, vagy a kínai *Lin 175, Ye 147, Yang 102, Yu 97, Yin ~ Jin 96, Ying* nevet 22 névviseelőjével (és az itt meg nem említett több ezer személy által viselteket), amelyek összességükben már nagymértékben gazdagítják, s ugyanakkor összetételében változtatják meg a magyar családnév-kincset.

A gyarapodással párhuzamosan természetesen jelentősen csökkent is a magyar családnévanyag. A természetes fogyás oka a fiúutód nélküliek családneveinek kihalása. Nagymértékben megváltoztatták neveiket olyanok, akiknek eredetileg is vagy később kellemetlen jelentésűvé, dehonesztálóvá vált a neve: *Büüdös, Ganajos, Mocskos, Szennyes; Bugyi, Buzi*. Érdekes módon az eredeti környezetében ezeket nem érezték a névviseelők bántónak, és az őket körülvevő társadalom sem tartotta csúfolásra, kipelengérezésre valónak e neveket. Azok kérték névváltoztatásaikat, akik idegen környezetbe kerültek, átköltöztek más településre, vagy valamilyen okból kiemelkedtek eddigi környezetükből, művészi alkotásaikkal, politikai szereplésükkel közismertté váltak. A családnevek csökkenésének különösen szomorú és jelentős okai a háborúk és a Holokauszt. Amiről pedig legkevesebbet tudunk: az utódállamokba került magyarok névváltoztatásai, az adott nyelv névkincséhez igazodó nevek fölvétele és a régi magyar nevek elhagyása.

Bármilyen jelentősek és állandóak is a változások, egy-egy pillanatban vizsgálhatjuk a családnevek összességét, mint ahogyan a filmből kimerevíthetünk egy-egy képet alaposabb megnézés céljából. A családnevek vonatkozásában a fent leírt körülmények következtében 2007. január elsejét választottuk. Természetesen tudjuk, hogy azóta is változott a magyar állampolgárok létszáma, családnevének száma és az egyes nevekkal elnevezettek száma. Ezeknek a változásoknak a bemutatása azonban egy későbbi kutatás eredményeként lehetséges majd a jövőben.

A KÖNYV NÉVCIKKEINEK FÖLÉPÍTÉSE

Címnév

A legtöbb családnév nagyon sok írásváltozatban élt és él manapság is, és akad olyan, amelynek ejtészváltozata is van (*Ács ~ Áts, Alexa ~ Aleksza, Almási ~ Almásy ~ Almási ~ Almássy, Barta ~ Berta ~ Birta, Csizsár ~ Csizsér, Csizmadia ~ Csizmazia* stb.). Némely névnek tíznél is több alakváltozatával találkozunk. Mindenképpen ki kellett választani azt, amely a névcikk élén szerepel. Ezt a döntést négy szempont befolyásolta: a helyesírás, a kiejtés, a névgyakoriság és a hagyomány. A négy közül kettő, néha több is majdnem mindig keresztezte egymást. Általában a helyesírási szempontot tartottam elsődlegesnek. A *Pap ~ Papp* és a *Vas ~ Vass* esetében az első helyen állók kerültek a névcikk élére, noha a két *-pp*-vel, két *-ss*-sel írottak összehasonlíthatatlanul nagyobb számban szerepelnek a mai névanyagban, de a kiejtésben sehol sem hallatszik hosszú *-pp* vagy hosszú *-ss*. Ugyancsak a mai írás és ejtés miatt került a névcikk élére a *Szjgyártó* a sokkal gyakoribb *Szjijártó* ellenében. A kiejtés akkor kapott nagyobb súlyt, ha egyik névalak nemcsak gyakoribb, de a magyar nyelvterület nagyobbik részén hasz-

nálatos, a helyesírásilag helyes pedig csak kisebb részén. Ilyen a *Hajdu ~ Hajdú, Kuti ~ Kúti, Vizi ~ Vízi* stb. Néha a helyesírásilag szabályszerű alakot a félreértés elkerülése is támogatta az írott családnevek között gyakoribb és az ejtésben is általánosabb alakkal szemben: *Új ~ Ujj* stb. A névgyakoriság és a hagyomány együttesen döntött a *Szalai ~ Zalai, Szikora ~ Czikora* stb. esetében. Máskor a gyakoriság, az ejtismód (és a logikus írás) a hagyományt háttérbe szorította: *Sinka ~ Simka, Sinkó ~ Simkó* stb. Az íráshagyomány és a mai gyakoriság ellenére is a mai helyesírás és ejtés szerinti alak áll a névcikk élén a *Sós ~ Soós, Suszter ~ Schuszter, Szakáll ~ Szakál* stb. névváltozatoknál. Máskor a hagyomány és gyakoriság egybeesik a mai írással és ejtéssel szemben: *Seres ~ Sörös, Serfőző ~ Sörfőző, Vörös ~ Veres* stb. A legfontosabb helyesírási eltérésre, a régi írásmódhoz való ragaszkodásra két esetben találunk példát. Egyik a *-cz-* és *-c-* írása. A XIX. század végéig helyesírásunk vagy *-tz-*vel, vagy *-cz-*vel írta a *-c-* hangot. A családnevek túlnyomó többségében is *-cz-* szerepel, s ezeket az alakokat találjuk kiemelve a névcikkek élén is: *Czeglédi, Koczka, Laczkó, Kurucz* stb. A másik hasonló régies írásmód a név végi *-th* írása. Mindig *Baráth, Both, Németh, Tóth* stb. alakokkal találkozunk a címnevekben. A *-g* végűek esetében csupán a *Balogh* szerepel hagyományos írással a névcikk élén, a *Boldog, Csillag, Ördög* stb. nem.

Típusa

Ez a bekezdés összefoglalja a családnévről kialakított két legfontosabb megállapítást. Az egyik arra utal, hogy mi volt a közvetlen előzménye a családnévvé válásnak. A meghatározások azonosak „A családnevekről” című fejezetben felsorolt névcsoportokkal: apanévi, helynévi, népre, népcsoportra, társadalmi helyzetre, tisztiségre, rangra, foglalkozásra, valahová való tartozásra, tulajdonságra utaló családnevek. Természetesen nagyon sok nevet nem lehet egyetlen csoportba beosztani. A *Gali, Keresztesi, Kolozsi, Lázi, Mihályi, Páli, Tamási* stb. családnév közvetlen előzménye lehet apanév (*-i* birtokjeles keresztnév) vagy származási hely (*-i* melléknévképzős helynév). Nem lehet elönteneni, hogy a *Babos, Boros, Lencsés* stb. termelte vagy kedvtelve fogyasztotta a nevében levő terméket. A *Patkós, Süveges* stb. lehetett készítője vagy viselője a névben szereplő szónak. A *Bársony, Suba* stb. utalhat foglalkozásra, de ruhadarabra, viseletre, tehát külső tulajdonságra is. A *Kis* és *Nagy* utalhat termetre, magasságra vagyis külső tulajdonságra is, de életkorra, tehát belső tulajdonságra is. A *Császár, Király, Gróf, Érsek* stb. lehet valahová tartozásra vagy külső-belső tulajdonságra utaló is. A *Farkas, Medve, Sas* stb. lehetett apai név, de foglalkozásra vagy tulajdonságra utaló családnév is. Végül pedig a nagy tömegben előforduló népnévi családnevek (*Cseh, Horváth, Németh, Oláh, Polák* stb.) legtöbbször nem abból a népből való származásra, elmagyarosodásra utal, hanem ahhoz a néphez való külső-belső hasonlóságra: öltözködésre, viseletre, viselkedésre, nyelvtudásra stb. Mindennek következtében ez az összefoglaló mondat a családnév előzményéről (eredetéről) csak tájékoztató jellegű lehet, mindenképp érdemes elolvasni az egész névcikket ahhoz, hogy pontosabb, árnyaltabb ismerethez jussunk a név lehetséges eredetével, eredeteivel kapcsolatban.

A „Típusa” bekezdés másik megállapítása a családnév nyelvi besorolására, nyelvi hovátartozására vonatkozik. Ez nem a végső etimológiát, tehát a név legkorábbi nyelvi eredetét, származását jelenti. Az ugyanis egyértelmű, hogy a *György* keresztnévként görög eredetű, a *Pál* latin, a *Suszter* közszőként német, a *Buda* helynévként

szláv eredetű. Ezekből a nyelvi jelekből azonban a magyarban előbb közszavak, keresztnevek vagy helynevek lettek, és azután váltak a magyar nyelvben családnevekké. Az *Erdély* hiába magyar eredetű név, az abból alakított *Árgyelán* családnevét román. A *schultheisz* német közszóból magyar jövevényszó lett 'telepített falu bírása' jelentéssel, *soltész* alakban. Ezekből a szavakból magyar családnevét a *Soltész*, német pedig a *Schultheisz*. Ugyanabból keresztnevből lehet magyar, német vagy bármely nyelvben családnevét. A görög eredetű *Petrosz* keresztnevből a magyarban *Péter*, *Péteri*, *Péterfi*, *Péterfia*, *Peterka*, *Peterkó*, *Pete*, *Pető* stb., a németben *Peters*, *Perershon*, *Petermann*, *Petz*, *Petsch*, *Pötsch*, *Pötschke* stb., a szláv nyelvekben *Petera*, *Petrov*, *Petrovics*, *Petrovicsák*, *Peterkovski*, *Petrák*, *Petrasek*, *Petruska*, *Petrusek*, *Petrik*, *Petrikov*, *Petrikovics* stb. családnevek lehetnek. A nyelvi meghatározáskor tehát azt kell figyelembe venni, hogy mely nyelvben vált a nyelvi jel családnevévé.

Mindezek alapján megállapítható, hogy az 1230 családnévből 1058 magyar, s ezeket 6 313 271 személy viseli, az összes családnévvizsgálatban részt vevő magyar állampolgárnak 94,39%-a. Biztosan német név 73, s ez 153 329 magyar állampolgár neve, vagyis 2,29%. A szláv (szlovák, ukrán, szerb, horvát, szlovén) nevek száma 66, amit 146 747 magyar állampolgár visel, 2,19%. Biztosan román név csupán három, s ezt 3843 személy, 0,06% viseli. Végül volt a vizsgálatban 27 név, amelynek meghatározása bizonytalan (lehet magyar vagy német is, magyar vagy szláv, magyar vagy cigány, illetve román vagy szláv is), ezeket 61 582 személy, a neveik vizsgálatába bekevert népeesség 0,92%-a viseli.

Változata

Új bekezdésbe kerültek és dőlt betűvel vannak szedve a nevek írás- és ejtészváltozatai. Ezeknek az előfordulási számadatai csak akkor vannak megadva, ha elérik vagy meghaladják a tízet. Ennek elsősorban a személyi jogok védelme az oka, vagyis ne lehessen pontosan ráismerni egy-egy személyre vagy családra. A számadat nélküli nevek lehetnek egy és kilenc előfordulás közöttiek. Itt találunk olyan neveket, amelyek a magyar családnevek kialakulása során egy-egy átmeneti alakban vagy csak egy-egy nyelvterületen kerültek följegyzésre, s megtartotta a család ezt az alakot. A *Stephan* > *István* nyelvtörténeti és nyelvjárási alakjai: *Estefán*, *Istiván*, *Isfan*, *Cséfán*, *Csépán*, *Csépány*, *Csippán* stb. Szép számmal akadnak olyan névalakok is, amelyek német, szlovák vagy román helyesírású alakban találhatók. Különösen az utóbbiak gyakoriak, ugyanis a román hangjelölés tér el leginkább a magyar ejtészmodtól. A Magyarországra áttelepültek az irataikban szereplő névalakkal válnak először állampolgárrá, majd névváltoztatási eljárással alakíthatják át neveiket a megszokott magyar formára. Például *Cete* [*Csete*], *Ciak* [*Csák*], *Ciasar* [*Császár*], *Cier* [*Cser*], *Cioca* [*Csóka*], *Ciomos* [*Csomós*], *Ciordas* [*Csordás*], *Djulai* [*Gyulai*], *Giener* [*Gyönyör*] stb. Mindezek a névalakok azért kerültek fölsorolásra, mert a címnévvel, a névcikk elején megadott alakokkal teljesen azonos az etimológiájuk, magyarázatuk.

Az összevonások értelmét bizonyítja, hogy némileg megváltozik a gyakorisági sorrend az írásképek és az összetartozó nevek összeszámolása alapján. Az alábbi névsorok ezeket a változásokat mutatják a lista élén, vagyis az első 25 név vonatkozásában. Elsősorban a *Kis* ~ *Kiss*, *Balog* ~ *Balogh*, *Gál* ~ *Gaál*, *Szűcs* ~ *Szőcs* ~ *Szűts*, *Veres* ~ *Vörös* változatok összevonásai változtatják meg a sorrendet.

Az eredeti gyakorisági sorrend		Az összevont névváltozatok alapján	
1. Nagy	238 444	1. Nagy	241 928
2. Kovács	220 779	2. Kovács	223 808
3. Tóth	216 113	3. Tóth	222 228
4. Szabó	212 016	4. Szabó	216 377
5. Horváth	200 718	5. Horváth	203 765
6. Varga	139 197	6. Kiss	167 673
7. Kiss	133 621	7. Varga	140 709
8. Molnár	108 615	8. Molnár	109 233
9. Németh	93 499	9. Németh	97 943
10. Farkas	83 246	10. Balogh	97 309
11. Balogh	80 183	11. Farkas	83 681
12. Papp	53 621	12. Pap	68 991
13. Takács	53 138	13. Juhász	55 286
14. Juhász	52 268	14. Takács	54 102
15. Lakatos	45 460	15. Lakatos	45 830
16. Mészáros	40 858	16. Szűcs	42 048
17. Oláh	38 342	17. Mészáros	41 469
18. Simon	38 324	18. Oláh	38 570
19. Rácz	35 105	19. Simon	38 535
20. Fekete	34 982	20. Rácz	36 001
21. Szilágyi	31 892	21. Fekete	35 363
22. Török	27 096	22. Gál	35 056
23. Fehér	26 710	23. Vörös	33 578
24. Gál	25 816	24. Szilágyi	32 768
25. Balázs	25 734	25. Fehér	28 111

A lista végén azonban sokkal nagyobbak a különbségek. Az utolsó 25 név sorrendje egészen más a két névsorban.

Az eredeti gyakoriság szerint		Az összevont adatok alapján	
1206. Raffael	958	1206. Karádi	1031
1207. Mácsai	957	1207. Kővágó	1031
1208. Némedi	957	1208. Szíj	1031
1209. Szondi	957	1209. Hódos	1029
1210. Pados	956	1210. Diós	1028
1211. Ócsai	955	1211. Gregus	1028
1212. Bánfalvi	954	1212. Kovacsics	1026
1213. Rákosi	954	1213. Tarnai	1026
1214. Szórádi	954	1214. Berencsi	1025
1215. Véber	954	1215. Káli	1020
1216. Lőrinczi	953	1216. Bánhegyi	1019
1217. Csemer	951	1217. Karacs	1017
1218. Vígh	951	1218. Apáti	1016

1219. Szögi	947	1219. Bana	1016
1220. Turcsán	946	1220. Kerényi	1016
1221. Pócsik	945	1221. Mocsár	1015
1222. Szedlák	945	1222. Tüske	1011
1223. Ravasz	944	1223. Ludvig	1010
1224. Rusznyák	944	1224. Barsi	1007
1225. Rékasi	943	1225. Filó	1007
1226. Szirmai	942	1226. Gerhardt	1006
1227. Baumgartner	940	1227. Hetei	1004
1228. Gondos	939	1228. Czimmermann	1001
1229. Hóbor	939	1229. Borda	1000
1230. Bába	937	1230. Mándi	1000

Még ennél is többet mond az a tény, hogy ha a különböző írásváltozatok nem kerültek volna összevonásra, akkor nagyon sok, 187 név maradt volna ki a könyvből, mert nem érte volna el az ezres határértéket a nevek viselőinek száma. Olyan nevek nem kerültek volna be, amelyeknek nemcsak érdekes, de fontos is az etimológiája (*Bajzáth, Bató, Bezzeg, Bocskai, Bölcskei, Bujtor, Csíkos, Csömör, Ficsor, Gellért, Göbolyös, Gönczöl, Hadházi, Ipacs, Kazinczi, Labancz, Lőkös, Lövei, Pallag, Pós, Ravasz, Valkai, Varjas* stb.). Továbbá sokkal kevesebb lett volna a nem magyar nevek száma a könyvben, ugyanis a helyesírási bizonytalanságok miatt az idegen neveknek van a legtöbb írásváltozata, s egy részük csak összevonással éri el az ezres határt (*Alexa, Árgyelán, Becker, Ecker, Lechner, Lezsák, Mikola, Moldován, Paulovics, Petrovszki, Schultheisz, Schwarcz* stb.).

A változatok felsorolása után ezt a mondatot olvashatjuk: „Más változatokkal együtt összesen:”, majd egy szám követi a kettőspontot, s ez további magyarázatra szorul. A névváltozatok előfordulási számadatait (azokat is, amelyek nem érik el a tízet) összeadtam, s hozzájuk vettem azoknak a neveknek az adatait is, amelyek nem szerepelnek a névváltozatok között. Ezek elsősorban a betűjeles megkülönböztetésű nevek (*B. Nagy, C. Nagy, Cz. Nagy, Cs. Nagy, D. Nagy, E. Nagy; Nagy B., Nagy D., Nagy F.* stb.) és az összetételekben szereplő nevek (*Nagy Abonyi, Nagy Biblia; Nagy-Bandó, Nagy-Benkő; Ábel Nagy, Ács Nagy; Abai-Nagy, Ábrahám-Nagy* stb.). Természetesen nincsenek benne ebben a számban azok a nevek, amelyek a családnév alapját képező helynévben összetételt képeztek (*Nagyalmási, Nagyatádi, Nagybacsoni, Nagyerdei, Nagyfalusi* stb.), sem a keresztnévvel vagy más közszavakkal teljesen összeforrott, egybeírt nevek (*Nagybalázs, Nagyberta, Nagygál, Nagygyőr, Nagygyörgy, Nagyistók, Nagybiró, Nagyfejű, Nagyhajú* stb.). Vannak azonban olyanok, amelyek téves vagy hibás leírásúak a kapott családnévjegyzékben, de helyesbítéssel vagy kiegészítéssel logikusan és egyértelműen helyreállítható a helyes névalak (*Nayg, Nagx, N gy* stb.). Mindezeknek a neveknek az összege az a szám, amely a kettőspont után szerepel. Ebben tehát benne van valamennyi általam a névcikkbe tartozónak tartott név, bármilyen kapcsolatban vagy változatban viselik, illetve viselték születésükkor (tehát az asszonyoknak a leánykori neve). Amennyiben a címben szereplő névnek nem él egy alakváltozata sem, akkor természetesen ez az összesítés elmarad.

Eredete

A nevek eredetével foglalkozó rész a leghosszabb és legösszetettebb. Ennek egyik oka, hogy a közszói előfordulástól mutatja be az életútját a neveknek Platónnak abból a megállapításából kiindulva, hogy minden név közszóból ered. Néha azonban már nem vezethető vissza az etimológia addig a közszóig, mert közben sokat változott a név, vagy kihalt az a nyelv, amelyben keletkezett. Ma már nem minden tulajdonnévre érvényes Platón elmélete, de a magyar családnevekre igen. A könyv készítése közben tehát megkísértem visszavezetni valamely nyelvnek a közsaváig valamennyi névnek az eredetét. Ebben a bekezdésben azután az olvasó megfordítva kapja a keresett név életútját, vagyis abból a közszóból indul ki az eredet magyarázata, amelyből föltehetően a családnév kialakult. Ettől kezdődően minden alaki és jelentésbeli változást bemutat a név mai alakjáig. Erre a magyar személynévi föltárások, szótárak készítésekor csak a keresztnévek esetében találunk kiváló példákat, mint éppen ennek a könyvnek a testvér kötete, a „Keresztnévek enciklopédiája”⁸. Hogy sem az egyelemű személynévek (pogány kori, egyéni nevek) szótára, az „Árpád kori személynévtár”, sem a történeti családnévtár, a „Régi magyar családnevek szótára” nem vállalkozott erre az eredetbemutatásra, annak több oka van. Az egyik elvi. Az említett szótárak tulajdonképpen történeti adattárak. Ennek a föladatnak akartak megfelelni, s annak tökéletesen meg is felelnek. Jóllehet az említett családnévtárban a névcikkek végén találunk utalásokat a jelentésre is, a név motivációjára (keletkezésének okára) is, de mivel csak magyar neveket tartalmaz, nem kellett hosszas kutatást végezni a jelentések megadásához. A helynévből eredő családnevek kutatói számára pedig rendelkezésre áll a kiváló „Földrajzi nevek etimológiai szótára”, amelyben folytathatja a keresgélést az érdeklődő. Ez a könyv azonban, amelyet most kezében tart az olvasó, nem a névkutatók (nyelvészek, történészek, néprajzosok és genealógusok) számára készült, hanem az érdeklődő, művelt nagyközönségnek. Nem az a célja tehát, hogy másik könyvhöz utasítsa az olvasót, hanem az, hogy elmondjon a névről mindent, amit el lehet mondani féloldalmi terjedelemben. Abból indul tehát ki, hogy melyik nyelvben, milyen közszóból alakult a családnév alapja. Ez az alap lehet maga a közszó, de lehet egyéni név (pogány kori egyelemű név), keresztnév vagy helynév: településnév, tájnév stb. A korábbi névtárak azért sem foglalkoztak behatóbban az idegen eredetű nevek etimológiájával, mert az egyik legfontosabb forrás, a török nevek adattára nem volt publikálva. A Rásonyi László fél évszázados kutatási eredményeit tartalmazó, kétkötetes, hatalmas könyv végre Baski Imre jóvoltából megjelent, s igen sok ótörök nevet tartalmaz pontos előfordulásával, alakváltozataival és jelentésével együtt. Ez új irányt mutat a jövő magyar névtani kutatásainak, s már ebben a könyvben is fölhasználást nyertek eredményei. Mindeddig ugyanis jóformán csak germán és szláv névetimológiai szótárakra hagyatkozhatott a magyar névtudomány. Természetesen megemlítve az eddigi magyarázatokat is, sok esetben az ótörök eredet lehetőségét is bemutatja ez a könyv. Mindennek következményeként ebben a részben található a legtöbb bizonytalanság, pontosabban: a több lehetséges magyarázat megemlítése, néha fölsorolása. Legtöbbször határozott állásfoglalást nem találunk, mert nem is lehet eldönteni a többféle

⁸ Ennek és a következőkben említett könyveknek a bibliográfiai adatai megtalálhatók a könyv végén levő „Források a családnevek magyarázatának és elterjedésének vizsgálatához” című fejezetben.

származtatás bemutatásakor az egyetlen helyeset. Bizakodjunk abban, hogy a további kutatások és adatföltárások igazolják majd egyik föltevés bizonyosságát, s megcáfolják a többi lehetőséget.

Egyes nevek magyarázatában tehát több etimológiát is találunk. Ezeknek a sorrendje általában a valószínűség fokozatait követi, vagyis az áll elöl, amelyiket legtöbbször elfogadnak, illetve amely legvalószínűbbnek tűnik. Amennyiben nem lehet dönteni két vagy több lehetőség valószínűsége között, akkor az időrendi sorrend érvényesül. Ez azt jelenti, hogy az a magyarázat áll a bekezdés élén, amelyik korábban keletkezett. A névalakok változási lehetőségeit a hangtörténeti szabályszerűségek támasztják alá. Ezek általában közérthető magyarázattal szerepelnek, de rendszerint zárójelben megtaláljuk ezeknek a változásoknak a tudományos szakki-fejezések szerinti megnevezését is. A bekezdést legtöbbször a családnév mai jelentése zárja le, ami általában a motivációval, vagyis a névadás okával függ össze. Mivel ez sem mindig egyértelmű, az egyetlen végső etimológiával rendelkező névnek is lehet ma több jelentése. Például az *-i* végződésű *Bátori* családnév lehet az ősi *Bátor* keresztnévnek birtokjeles alakja, akkor a jelentése '*Bátoré*', vagy lehet a személynévből alakult településnévnek (*Bátor, Feketebátor, Kisbátor, Nagybátor* stb.) '*onnan/oda való*' jelentésű képzős alakja, s akkor eredetre, származási vagy lakóhelyre utal. Különösen jellemző ez a foglalkozásnevekre. A sok *Kovács* név azzal is magyarázható, hogy a legkisebb településen is létfontosságú foglalkozás lévén, meggazdagodtak, szolgákat, béreseket, cselédeket tartottak, s a háztartásukban élők is megkaphatták a *Kovács* nevet.

Ez a bekezdés a legelsőként kikövetkeztethető közszo nyelvi eredetének meghatározásával kezdődik. Amennyiben az magyar, akkor ősi finnugor vagy jövevényszó jellegének föltüntetését is itt kapjuk meg. A ma is gyakori, világos jelentésű szavak kivételével a jelentését vagy jelentéseit is tartalmazza a szónak. Ezt követi az esetleges közbülső név (keresztnév vagy helynév) megadása, annak korhoz, korszakhoz kötődése (általában az Árpádok vagy Anjouk kora), előfordulási gyakorisága. A helynevek esetében azoknak a vármegyéknek⁹ a felsorolása, ahol ilyen néven település volt a Történelmi Magyarország területén. Ebben nagy segítségül szolgált a Csánki-féle helynévtár közelmúltban Ördög Ferenc által elkészített helynévmutatója. Az említett helynévtár éppen annak az időszaknak, a Hunyadiak korának településneveit tartalmazza, amikor a családnevek kialakultak Magyarországon. Ez a helynévmutató tette lehetővé, hogy sokkal több vármegyére lehetett utalni egy-egy családnév eredetének meghatározása esetében, mint amennyit a Kázmér-féle történeti családnévszótárunk felsorolhatott.

A név gyökerének kutatásakor sokszor idegen nyelvű előzményekhez jutunk. Ezek az idegen szavak (különösen a keresztnévek esetében) nem mindig latin betűs írású-

⁹ **Vármegye** és **megye** között a különbség történeti alapokon nyugszik. A korábbi „vármegye” olyan közigazgatási egység volt, amelynek központja egy „vár”, ahol a király által kinevezett ispán székelt, és ellátta az igazságszolgáltatási és katonai föladatakat. Később a királyi vár központi szerepének megszűnése után sokszor el is maradt a megnevezésből e „vár” szó, 1945-től kezdődően pedig már hivatalosan is csak a „megye” kategória él a hivatalos nyelvhasználatban. A „vármegye” tehát a családnevek keletkezési idejének (XIV–XV. század) közigazgatási területeire, a „megye” pedig a mai közigazgatási egységekre, területekre vonatkozik.

ak. Elsősorban a keresztnévek eredetének bemutatásakor héber vagy görög nevekre, szavakra kellett hivatkozni. A tudományos igény szem előtt tartása megkívánta ezeknek az eredeti alakban való bemutatását, de mindegyik mellett szögletes zárójelek [...] között ott találjuk a kiejtést is. Ugyanez vonatkozik a cirill betűs szláv eredetű nevek előfordulásaira is. Az ótörök nevek lejegyzése a modern fonetikus jelekkel történt a fõnt említett nagy névtárban, ezeknek, de néha az ómagyar kori neveknek is a megközelítõen helyes kiejtését hasonlóképpen megtaláljuk a név mellett szögletes zárójelek között.

Ebben a bekezdésben nagyon sok ismétlést találunk, ha a különbözõ névcikkeket egymás után olvassuk (Martyrologium Romanum, a latin *-us* végzõdés elmaradása, a magyar névadással keletkezett településnevek magyarázata stb.). Ennek oka egyrészt, hogy nem akartuk utalásokkal, másik névcikkhez való irányítással fárasztani az olvasót. Másrészt pedig tudjuk azt, hogy egy-egy érdeklõdõ általában csak a saját vagy legfõljobb még néhány ismerõse nevét keresi a könyvben, tehát abban a névcikkben benne kell lennie minden ismeretnek a névrõl.

Elterjedtsége

A következõ bekezdés a név földrajzi elterjedtségét mutatja a mai magyar nyelvterületen. A nevek helyhez kötése tehát nem lehet településre lebontottan pontos, de egy-egy nagyobb tájnak, néha még egy megyének is meg lehetett állapítani a jellegzetes családnévét, illetve egy-egy családnévrõl el lehetett dönteni, hogy hol, melyik régióban gyakoribb az elõfordulása. Ennek megállapítása egyrészt a régi névlisták, adórajstromok, összeírások, anyakönyvek adatai alapján történt, amelyeknek a fõlsorolása az „Általános és magyar névtan” címû könyvben található. Másrészt vannak olyan névtani munkák, amelyek egy-egy terület (Göcsej, Kalotaszeg, Havasalja stb.) családneveit vizsgálják az országhatáron belül és kívül is.

Fõl lehetett használni az egyetlen település családneveit fõlsoroló könyveket, füzeteket is. Ilyenek elsõsorban Erdélybõl, a helynevek gyûjteményei mellett a családneveket is fõlsoroló könyvekben állnak a kutatás rendelkezésére. Ezekbõl azonban csak nehezen lehetett következtetni egy-egy nagyobb táj névgyakoriságára.

Végül a telefonkönyvek segítették a családnevek mai elterjedtségének, frekvenciájának megállapítását. Néhány adat számszerû vizsgálata arra utalt, hogy minden harmadik-negyedik család, általában tíz személy jut egy vezetékesszámra a nevének megtalálható a megyei és az internetes telefonkönyvekben. Statisztikailag mintavételnek tekintve tehát elfogadhatók ezeknek az adatai általánosításra. Ugyancsak telefonkönyvekbõl lehetett sokszor következtetni a mai határainkon kívüliek családnev-gyakoriságára is.¹⁰

¹⁰ Itt mondok köszönetet mindazoknak, akik hozzásegítettek a magyar nyelvterület majdnem összes telefonkönyvének a birtoklásához és használatának lehetőségéhez. Neveiket fõlsorolni már csak azért sem tudom, mert néhányuktól úgy kaptam meg adományait, hogy a nevüket sohasem tudtam meg. (Újvidéken az egyetem magyar tanszékén tartott elõadásom végén kértem a hallgatóktól telefonkönyveket, s másnap reggel 12 darab várt az asztalon.) Másrészt pedig több tucatra menne telefonkönyv-adományozóim neveinek száma, akik közül akaratlanul is kifelejteneik egyet-kettõt, s megelőzendõ a sértõdéseket, együttesen vagyok hálás valamennyiõknek önzetlen segítségükért.

Kettős nevei

Kettős neveket csak akkor tartalmaz a könyv, ha azok száma meglepően sok a névcikkben szereplő családnévhez képest. Húsz-harminc előfordulás alatt ritkán szerepelnek kettős családnévek az itteni felsorolásban.

Névváltoztatás

A névváltoztatások egy részének felsorolása két célt szolgál. Az egyik a családkutatókat segíti. Amennyiben nem találják a név múltba vezető fonalát, megnézhetik a névváltoztatások között az eredeti neveknel a keresett előzményt. A másik cél a nevek gyakoriságának indoklása. Nagyon sokszor azért szaporodott meg egy-egy név, mert sokan választották névváltoztatáskor. Ugyanakkor ennek ellenkezője is igaz lehet: azért nem került az ezret meghaladó számú nevek közé némelyik, mert nagyon sokan megváltoztatták, lecserélték új névre a keresett nevet. Ebben a bekezdésben is állandóan ismétlődik a XIX. századra való utalás. Ennek az oka, hogy csak ebből az időből vannak közzétett adatok. Pontosabban 1893-ig tartalmazza a régi és az újonnan fölvetett neveket a „Századunk névváltoztatásai” című kötet.

A XX. századból egyrészt nincsenek hozzáférhető és fölhasználható adattárak, másrészt a személyi jogok védelme (érthetetlen módon) nem engedélyezi a mai nevek megváltoztatásának közzétételét. Jóllehet minden szempontból az lenne az érdeke a névváltoztatónak, hogy azonosítsák a régi nevével (hacsak nem bűnelkövetés miatt változtatott nevet). A megváltoztatott nevek sorrendje az új névhez való viszonyt tükrözi. Minél nagyobb az eltérés, annál hátrébb került a régi név a sorrendben. Elöl azok állnak, amelyek tükörfordítások, vagy részben azok, illetve sok elemében azonosak az új névvel. Ezeket követik az azonos kezdőbetűjű nevek, végül pedig a semmiben sem hasonlóknak következnek betűrendben. A lecserélt nevek felsorolása nem teljes, mert ennek a könyvnek a kereteit szétfeszítette volna a néha a százat is meghaladó régi nevek felsorolása. Általában a névcikk elején található nevet vették föl a névváltoztatók, de akad néhány esetben a fordítottja is: azt a nevet változtatták meg, amelyről a névcikk szól.

* * *

Természetesen nem szerepel minden egyes névcikkben valamennyi bekezdés. Ahol nem volt megtalálható a név kettős neveken, vagy húsz-harminc adatnál kevesebbszer fordult elő, ott ez a bekezdés elmaradt. Ugyancsak értelemszerűen kimaradt a névváltoztatás bekezdése, ha sem a névcikk élén szereplő névre vagy erről a névről nem történt változtatás a XIX. század folyamán. Ez azonban nem zárja ki, hogy a XIX. század végén vagy a XX. században fölvegyék a nevet, vagy megváltoztatták másra.